

Vaizdų užburti, atminty pasiklydę

Odeta Žukauskienė, Žilvinė Gaižutytė-Filipavičienė, *Atminties ir žvilgsnio trajektorijos: vaizdo kultūros refleksija*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018, 303 p., ISBN 978-609-8231-05-2.

Smagu kalbėti apie akademinę knygą, siūlančią kitomis akimis apžvelgti supančią tikrovę. Išvysti save aktyvios, net agresyvos vizualybės apsuptyje, perkalibruojančioje pamatinės vizualaus mąstymo prielaidas. Pripažinkime, tradiciniai tikrovės pažinimo ir atverties būdai, kažkada sieti su rašto ir teksto formomis, šiandieną tarsi nustumti į antrą planą. Jų vietą užėmė skvarbesnė ir paveikesnė vizualioji kultūra, pretenduojanti atverti tikrovę vaizdo galiomis. Būtent šią suestetinto pasaulio pretenziją problemina *Trajektorijos*¹, versdamos naujai apibūdinti išbujojusią vizualybę, įvertinti jos poveikį mąstymo ir atminties galioms.

Monografijoje apžvelgiamas daugialypis vizualybės ir atminties sąveikų laukas, išskiriamos kontekstualios prielaidos, nužymimos pokyčių kryptys. Tai panoraminė vizija, reginti ir interpretuojanti pasirinktus procesus iš paukščio skrydžio, vengianti detalizuoti arba detalizuojanti, kad išryškėtų bendresnio pobūdžio procesai. Knygoje tapomas sudėtingos, savaip grėsmingos nūdienos paveikslas. Suprantama, toks jis atrodo tik atsitraukus, lyginant su ankstesne vizualybės ir technologijų aplinka. Iš nūdienos „vidaus“ tai natūraliai besiplėtojanti, anaip tol negrėsminga vizija, kurios vilkduobių vartotojas paprastai linkęs nepastebėti. Tenka pripažinti, patrauklumą puoselėjanti vizualybė puikiai maskuoja nešamas grėsmes, ir būtent jų atverčiai skirtas *Trajektorijų* dėmesys.

Prasminiu požiūriu jautriausios teksto vietos sutampa su nūdienos vizualybei, iš dalies – atminties remediacijai, tenkančiais apibūdinimais, neabejotinai sudarančiais konceptualią veikalo šerdį. Tačiau emocinę gyvybę tekstui teikia ne apibendrinimų tiesa, bet angažuota Odetos Žukauskienės laikysena, nedeklaruota tiesiogiai, bet subtiliai įrašyta tarp eilučių, bylojanti atrinktų minčių ci-

1 Visas monografijos pavadinimas yra *Atminties ir žvilgsnio trajektorijos: vaizdo kultūros refleksija*. Čia ir toliau vartojamas trumpinys *Trajektorijos*.

tatomis. Žilvinė Gaižutytė-Filipavičienė renkasi neutralresnę, mokslinio objektyvumo skydu pridengtą poziciją ir net paslėptomis formomis savo laikysenos nedemonstruoja. Šios natūralios skirtys bendros monografijos dalims teikia skirtingus emocinius atspalvius. Akivaizdu, monografijos autorės dvi, tačiau, reflektuojant paskelbtą tekstą, jų indėliai nesveriami. Be abejo, jie nevienodi, tiesiog jų skirtumai neatrodo reikšmingi. Todėl toliau recenzijoje vartojamas bendrinantis terminas *autorės*.

Monografijos kalba pabrėžtinai mokslinė, pripildyta, gal net perpildyta savo srities terminijos. Ir tuo pat metu ši terminija yra sėkmingas tarptautinių sąvokų, jas ornamentuojančių konstrukcijų lietuvinimo pavyzdys. Lietuviškame vizualiosios kultūros ir atminties studijų kontekste tokia terminija rodo sėkmingai naujinanti, atliepanti probleminį savitumą ir, svarbiausia, skiepijanti naujų sąvokų instrumentus.

Trajektorijų prielaidose tarsi įrašyta baimė neatsilikti nuo „laiko dvasios“ žengiant koja kojon su naujausių tyrimų priegomis ir jas atliepiančiais sąvokų instrumentais. Tai bene geriausia įmanoma baimės forma ir galingas šios knygos ramstis. Metodiniu požiūriu autorės pasirinko iššūkį: išskirti ir įsisavinti aktualias tyrimo prieigas, pertvarkant jas į sau patogius tarpdalykinius instrumentus. Tarpdalykinė prieiga monografijoje grindžiama tiriančios pastangos gebėjimu peržengti save, jungtis ir šakotis kuriant naujus metodinius darinius. Grynumas ir aiškumas nebėra metodinio instrumento privalumas. Privalumas – gebėti kūrybingai atrinkti ir sukergti skirtingų sričių bei krypčių prieigas atliepiant kintančius tyrimo poreikius. Tokia jungtis ir šakota prieiga monografijoje kreipiama ne į atskiras sritis ar konkretybes, bet į transgresyvią skvarbą ir daugialypes sąveikas, atitinkamai ryškinant tyrimų objektą. Akivaizdu, kad autorių praktikuojama pastanga plečia mūsų akademinį tyrimų lauką ir leidžia įtraukti sritis bei problemas, anksčiau nepakliuvusias į tyrimų fokusą. Kita vertus, toks perkėlimas tarsi pasmerkia matyti tai, ką tos prieigos leidžia matyti. Našiai ir kūrybingai išnaudoti jų galimybes – visada iššūkis, ir autorės su juo susitvarkė stebėtina gerai.

Knygoje kartografuojami procesai dėstomi esamuoju laiku, neriant į kaičią, slinktimis apibūdinamą nūdienos tikrovę. Jos portretas iš principo nėra išbaigtas ir vienaprasmiškai aiškus – aptariami procesai dar tik ryškėja virsdami naujomis kokybėmis. Senieji pavidalai nusitrynė, o naujieji dar nepadengti išbaigtais paviršiais. Tradicinės prieigos nebepakankamos, o naujosios dar tik kuriasi atliepdamos pirmyn besiverčiančią „laikmečio savastį“. Tiriamas objektas monografijoje yra

ne momentinė nuotrauka, bet kaiti, įvairiais kampais regima duotybė, nusakoma atveriant kaitumo prielaidas ir svarbiausias paskutinių dešimtmečių slinktis.

Kone visi aptariamas sąveikas iliustruojantys pavyzdžiai aptinkami Lietuvos kontekste, telkiant dėmesį į kinematografo, grožinės literatūros ar meninės kultūros laukus. Svarbu pabrėžti, kad šie pavyzdžiai skirti atliepti ne tiek savitus, kiek bendro pobūdžio procesus. Lietuvos reiškinių savitumas jokių būdu neneigiamas, tiesiog jis reflektuojamas atveriant jį saistančias struktūras. Netgi galima teigti, kad lietuviškas kontekstas aptariamas išvengiant savitų to konteksto požymių ar bent jų neryškinant. Suprantama, tai ne trūkumo, o tam tikros prieigos apibūdinimas: matyti save *glokaliame*, globalumą ir lokalumą jungiančiame ekrane, vietos savitumą palenkiant bendresnio pobūdžio dėsnigumams.

Pirmame monografijos skyriuje aptariamos išbujojusios vizualybės prielaidos, ryškiausi požymiai, siejami su sociokultūriniais ir technologiniais pokyčiais. Analizuojamos abipusės atminties ir vaizdo laukų sąveikos, nusakomos bendriausios tų sąveikų trajektorijos. Vis didesne įtaka apdovanota vizualinė kultūra perima atminties remediacijos procesų kontrolę. Dėl jos atminties vaizdiniai įgyja ryškų estetinį pobūdį, telkiamą į emocinius išgyvenimus ir empatinį ryšį. Vizualiai atsikartojanti atmintis užsiaugina raumenis, keliasi į populiariąją kultūrą, ją palaikančių skaitmeninių technologijų ir socialinių tinklų gyvenimą. Kita vertus, už vizualybės pavidalų besislepiančios „tamsiosios“ galios (pragmatinės, technologinės, ideologinės) savaip pertvarko atminties struktūras, keisdamos nūdienos žmogaus vidujybę ir socialinę elgseną.

Antrame skyriuje nužymimos bendros atminties kultūros raidos tendencijos, virstančios transkultūrinių mainų ir mediacijos procesais. Aptariamas perteklinis save dauginančios vizualybės aktyvumas ir jį palaikantis vartojimo kapitalizmas, žvelgiantis į atmintį kaip resursą, kurį dera nepaliumamai plėsti. Intensyvus atminties vaizdinių produkavimas, nuolatinis atkartojimas medijose stiprina tų vaizdinių skverbtį, bet tuo pačiu judesiu tarsi nuprasmina, generuodamas abejingumą ir užmarštį. Atminties remediacija, autorių nuomone, nuolat balansuoja tarp egzistencinio įprasminimo prievolės ir rinkos ekonomikos principais grindžiamos veiklos.

Trečiame skyriuje aptariama kultūrinės tapatybės ir atminties sąveikų kaita vizualizuotos ir įtinklintos postmodernybės kontekstuose. Apibūdinama naujosios vizualybės galiomis grįsta nūdienos tikrovė, racionalius atminties pasako-

jimus pertvarkiusi atsižvelgiant į ekraninei vaizdinijai būdingą spektakliškumą. Aptariamai topografiniai tapatybės pokyčiai, prie vietos pririštą atmintį pakeitę įtinklintomis bevietiškumo struktūromis, įtvirtinusiomis globalias atminties kūrimosi gaires. Minimi juos atliepiantys procesai, nacionalinius pasakojimus ir lokalią atmintį integruojantys į globalias geopolitines struktūras.

Kita vertus, pastebima ir tamsioji šio pokyčio pusė: minėti pasakojimai tapo priemone konkuruojant tarptautiniame lauke dėl įtakos ir pripažinimo. Tenka pripažinti, globalus laukas vienija, tačiau vienija teikdamas kolektyvinei atminčiai nevienodus ir nelygiaverčius vaidmenis – mažosios valstybės netruko tai pajusti savo kailiu. Globalūs komunikaciniai tinklai, kilę iš laisvės ir lygybės utopijos, neišvengiamai virto pačių įvairiausių galių ir kapitalo formų konkurencijos laukais, aktyviai formuojančiais transkultūrinius naratyvus. Tokiame kontekste ryškinamos bevietsės arba kosmopolitinės atminties formos, o naujieji tapatybės pavidalai ideologiškai bei technologiškai instrumentalizuojami atliepiant pragmatinės logikos ir rinkodaros reikmes. Iš esmės skyriuje kalbama apie lokaliai apibrėžto, vientiso tapatybinio pasakojimo pertvarką į daugialypių pasakojimų chorą glocalizuotame (globaliai reartikuluotų lokalybių) pasaulyje. Kita vertus, dėmesys telkiamas tik į vieną šio proceso pusę: nužymimas nacionalinių kultūrų ir lokalsios atminties virsmas į transkultūrinės atminties tyrimus, tačiau nereflektuojamas atvirkštinis procesas – kylančių politinių centrų (Rusijos, Kinijos, Turkijos ir kt.) nacionalinių pasakojimų ir jų skatinamų lokalių atminčių atnaujinimas.

Ketvirtame skyriuje nagrinėjamos kinematografinės atminties reprezentacijos telkiant dėmesį į Lietuvos kino kontekstus, aptariančius pirmiausia pokario ir trauminės patirties temas. Kinas tapatinamas su išskirtine galia apdovano tu atminties plėtimu, kone svarbiausia ir paveikiausia atmintį remedijuojančia priemone, kuriančia naujas bendrystės ir išgyvenimo formas. Akivaizdu, kinas teikia ypatingai stiprią tapatinimosi patirtį, todėl itin efektyviai diegia kultūrinę atmintį į emocinius vidujybės pavidalus. Tačiau čia slypi ir silpnoji kino vieta – jis generuoja trumpalaikį empatijos pliūpsnį, dažnai nepajėgų palaikyti kritinę atminties formų refleksiją. Kine įsitvirtina populiarioji produkcija, atliepianti pirmiausia ekonominę pramogų industrijų logiką. Pastaroji aptariamus atminties pavidalus redukuoja į žanrinius stereotipus ir naivaus patriotizmo klišes. Taip monografijoje ryškinama pamatinė atmintį remedijuojančio kinematografo dilema: kaip suderinti įtaigaus pasakojimo ir kritinio mąstymo

prievoles (nutylint šiai nepigiai medijai aktualius finansavimo klausimus)? Kaip skatinti tapatintis ir tuo pat metu žvelgti kritiškai? Atrodo, autorės pripažįsta šios problemos neišsprendžiamumą. Iš esmės pramogų industrijos išugdytas naujasis žiūrovas lavina tik empatijos ir tapatinimosi galias, strigdamas paveikiuose, naujųjų medijų išpopuliarintuose atminties pavidaluose. Fredericas Jamesonas buvo teisus: mes pasmerkti prisiminti tik populiariosios kultūros priemonėmis reklamuojamą atmintį². Vadinasi, kone svarbiausia atminties sklaidos užduotis – tinkamai įveikinti popkultūros flagmanus, pirmiausia kiną, kontroliuojant rinkos primetamas rizikas.

Penktas skyrius skirtas bendros ir lietuviškos Holokausto atminties refleksavimui, probleminei jos įamžinimo ir reprezentavimo formų analizei, skausmingos praeities įsisąmoninimo netolygumams. Atrodo, nepriklausomybės laikotarpiu holokausto neigimo ar nutylėjimo politika baigėsi, tačiau holokausto atminties ir trauminės patirties įsisąmoninimo procesai Lietuvoje anaipatol nevyko sklandžiai (matyt, jie niekada nevyksta sklandžiai). Deja, šie nesklandumai knygoje neaptariami arba jų aptarimas nusileidžia skrupulingai surašytai žydų atminties sugrįžimų istorijai. Taip pat dėmesys telkiamas į išskirtinio masto tragedijos atmintį ir jos reprezentavimo problemą. Ar tokio įvykio atmintis gali būti remediujama tradicinėmis formomis, ar reikalauja naujų įtarpinimo būdų? Sprendžiant šią dilemą, reprezentatyvių paminklų sampratą keitė anti-paminklų alternatyvos, ieškančios įtraukesnių, paveikesnių, dabarties savimonę stiprinančių prisiminimo ir pažinimo formų. Autorės su išmanymu ir atjauta gilinosi į šio pokyčio prielaidas ir rezultatus. Gaila, kad jų pasirinkta perspektyva nenumatė atverti kitas holokausto atminties kontraversijas, pavyzdžiui, holokausto tapatinimą tik su žydų tautos tragedija. Nekėlė klausimo, kokios prielaidos nulėmė holokausto atminčiai priskiriamą „dorovinio aukos kapitalo“ monopolį. Svarbiausios grėsmės knygoje tapatinamos su holokausto atmintį subordinuojančiomis specifinėmis kapitalo formomis, pirmiausia turizmo industrija, bet menkai teaptiriamas atminties instrumentalizavimas aktualios politikos reikmėms. O juk holokausto atmintis tapo itin paveikiu ginklu konkuruojančių istorinių pasakojimų kontekste, vykdamas propagandines kampanijas ar tildant nepageidaujamas požiūrius.

2 Frederic Jameson, *Kultūros posūkis: rinktiniai darbai apie postmodernizmą (1983–1998)*, iš anglų k. vertė Auksė Mardosaitė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 25.

Holokausto, išskirtinio, neišsivaizduojamo ir nevaizduojamo blogio, atmintis kuria stebėtiną efektą: monopolizuoja dėmesį, teikdama galimybes nepastebėti ir taip tarsi menkinti kitų kolektyvinių tragedijų mastą. Neatrodo, kad radosime tinkamą atsakymą, kaip lietuviškos rezistencijos ir su ja siejamų tragedijų atmintį nepaversti konkurencija Šoa. Kaip padaryti, kad kone greta vykusių tragedijų atmintys ne kovotų, o ištiestų viena kitai ranką? Lietuvos kontekste šie klausimai atrodo svarbūs, tačiau autorės pasirinko nagrinėti kitus, bendresnio pobūdžio probleminius pjūvius, ir jų pasirinkimą dera gerbti.

Šeštame skyriuje aptariama muziejinės politikos kaita pertvarkant tradicinius atminties sklaidos modelius. Įdaiktintos atminties refleksijas palaipsniui keičia paveikesnės atminties žadinimo praktikos, peržengiančios tradiciškai suvokiamo muziejaus ribas. Jos įterpiamos į medijų komunikacijas ir jas palaikančias vizualybės technologijas, pramogų industrijos žanrus ir atliepia jų diktuojamas vaizduotės skatinimo gaires. Istorinio pasakojimo ekspozicija verčiama patrauklesniu ir paveikesniu pasakojimu, atliepiančiu naują sklaidos logiką. Trumpai tariant, istorinio ir kultūrinio paveldo aktualinimas siejamas su naujomis vizualybės technologijomis pernelyg neieškant šios sąveikos kontraversijų. Kita vertus, greta šių procesų ryškina ir kita muziejinio modelio atnaujinimo kryptis. Pasitelkę institucinę kritiką menininkai ir teoretikai dekonstravo muziejinių ir parodinių ekspozicijų ideologines prielaidas, slepiamas už tariamo estetikos neutralumo. Ši refleksija probleminiu požiūriu įdomesnė, nes į dienos šviesą iškelia institucijų galios mechanizmus ir įvairialypį poveikį meninei kultūrai.

Paskutiniai trys skyriai plėtoja knygos pradžioje nužymėtas temas, tačiau didesnę dėmesį kreipia į vizualiosios kultūros generuojamus efektus. Vizualybės globalėjimas, pasak autorių, skatina beprecedentę vaizdų/vaizdinių gamybą bei sklaidą, kuria globalios, vadinasi, bevietsės kultūros pavidalus, vienodina juos stebinantį žvilgsnį ir to žvilgsnio atveriamą patirtį. Taip pat įkvepia naujas mentalinio gyvenimo formas, išvietinančias atmintį ir su ja siejamas tapatybes. Atvaizdas ir ypač jo matomumas globalioje tinklo sistemoje siejamas su savita kapitalo forma, išstumiančia tradicines vertybines sistemas, jų sąlygotas atminties ir tapatybės sąveikas. Naujasis *homo visualis* perkuria save atliepdamas beviečio globalaus vizualumo režimus, išsiugdydamas praneštos tikrovės ir globalių tinklų formuojamą vizualinę recepciją, ją atliepiančius žiūros būdus.

Aštuntame skyriuje industrinio logikos skverbties ir jos generuojamų procesų refleksija nukreipiama į meninės kultūros sferą. Postmoderni kultūra,

patraukli pliuralumu ir neribota raiškos pasirinkimo laisve, anot autorių, palipsniui virto globalias meno industrijos reikmes atliepiančia produkcija, nuspalvinta madingų ideologijų spalvomis. Galima papildyti, kad tradicinės, su konkrečia topografija siejamos meno apibrėžtys praranda vertę, nepajėgdamos atstovauti save išvietinusio meno procesams. Meno turistai bet kur gali jaustis it namie – visur jį pasitinka tam tikra prasme vienodi projektai. Ir net lokalų meną populiariančios pastangos siekia didinti regiono patrauklumą bei matomumą, vadinasi, atliepia globalizuojančios turizmo industrijos reikmes. Meninės kultūros suprekinimas aprėpia ir joje veikiančias atminties formas – juk menas, ypač masiniam vartotojui skirtais pavidalais, teikia paslaugas atkartojant ir skleidžiant atminties turinius. Šioje dalyje kiek trūko tikslesnės suprekinimo meno artikuliacijos, todėl ne visai aiški ir suprekinimo keliamą grėsmę. Kaip bepasuksi, menas visada buvo prekė, tad kuo išskirtinės naujausios jo suprekinimo tendencijos? Net kyla įspūdis, kad autorės ilgisi modernistinio meno autonomijos, nors iš tiesų tesiekia apginti meno savastį nuo komercinės logikos, besislepiančios meno renginius organizuojančių institucijų šešėlyje. Akivaizdu, autorių pastangas grindžia tam tikra institucinės kritikos atmaina.

Atskiro paminėjimo nusipelnė meno bienalizacijos procesų kritika, autorių nuomone, atidengianti meno industrinio negeroves. Su tuo neįmanoma nesutikti, tačiau yra mažytis *bet*. Bienalės instituciniam modeliui skirta kritika sulieja su jame pristatomų meno projektų kritika pagrįstai teigiant, kad bienalės virsta meno industrijos diktuojamu reginiu, kuriame meno savitumo atsklaida tampa kone trečia eile užduotimi. O ir pats menas bienalėse, įstrigęs nuolatinių naujovių sąrėmiuose, nesugeba išstenėti nieko verta. Išsakomi ir kiti kritiniai argumentai, neabejotinai teisingi, bet ir jiems taikomas minėtas *bet*. Kone visi minimi argumentai galėtų būti pasitelkti kritikuojant kitus, „nebienalinius“ vizualaus meno reiškinius. Taip pat bienalei skirta kritika bent iš dalies tikėtų apibūdinant bet kurį meno renginį su rimtesniu biudžetu. Ne visai aišku, ar bienalė išsigimė kaip tam tikra meno sklaidos forma, ar išsigimė menas, praradęs galią priešintis pragmatizmo dvasiai ir todėl įgavo nūdienos bienalės pavidalą. Atrodo, autorės nepastebi, kad kritikuoja ne tiek meno prezentavimo ir sklaidos formas, kiek šiuolaikinį meną kaip tokį, atliepiantį meninės sklaidos tarptautiškumo ir stambėjimo tendencijas. Pritariant kritikai, gal derėtų išplėsti kritikuojamo objekto ribas?

Autorės dėmesingai skiria su įsisteminto meno negerovėmis kovojančias kūrybines alternatyvas, tačiau ne visada aptaria tolesnį jų likimą: nuo tam tikro

momento, išpopuliarėjus maištingoms nuostatoms, minėtos alternatyvos kone visada tampa sisteminio (institucinio) meno dalimi ir palaiptai instrumentaliuojamos sisteminei meno industrijų naudai.

Devintame skyriuje vizualybė persimaino paskutinį kartą – virsta galingu ginklu, pasitelkiamu politiniams ir ideologiniams galios žaidimams. Vizualybės vartotojas neišvengiamai verčiamas tų galių manipuliacijų įkaitu. Pasaulis vizualybės pavidalu be galo plėtoja savo estetinius resursus, žmogų supančią aplinką verčiant dėmesiu ir empatija grindžiama ekonomika, o santykį su žmogumi – poreikius ir pasirinkimus lemiančiu psichotechnologiniu našumu. Vizualybės priemonėmis persitvarkanti tikrovė virsta spektaklio tikrove, savo galias kildinančia ne iš fizinės realybės nuorodų, bet iš tas nuorodas nukertančių ir paslepiančių pranešimo pavidalų. Sparti vizualybės emancipacija iš tikrovę pildančios/graižinančios technologijos išaugo į tikrovę uždengiantį ekraninį majos šydą. Šiandieną vizualybė, viena vertus, atkuria ir perkuria save dauginamų vaizdinių lauke, tapdama savita pranešimo forma arba pranešta tikrove. Kita vertus, ji atkartoja ir tam tikru mastu paklūsta jos galių palaikančių technologijų logikai, lemiančiai tiek praneštos tikrovės veidą, tiek ją patiriančio vartotojo subjektyvumą, vadinasi, jo vaizduotės ir atminties masyvus. Šiuo požiūriu *homo visualis* yra *globalus*, įtrauktas į globalius, bitais koduojamus tikrovės ir ją lydinčios atminties pavidalus. Ir virtualus, vadinasi, paklūstantis užmaskuotai programinių algoritmų logikai, reguliuojančiai jo dėmesio ir virtualios navigacijos pasirinkimus.

Prielaidų lygmeniu (vadinasi, netiesiogiai) autorės apie tai kalbėjo nuolat, tačiau paskutiniuose skyriuose tai tapo beveik akivaizdu: tekste ryškėjo nuolat atgimstantis kapitalizmo vaiduoklis, klatingas, po begale kaukių (neretai kovojančių tarpusavyje) besislepiančias lėlininkas; ir žmogus, tampomų virvelių nepastebinti marionetė. Taip pat netiesiogiai autorės pabrėžė naujausių kapitalizmo versijų, vadinasi, sociokultūrinio, technologinio ar kitaip apibrėžiamo konteksto, viršenybę individo atžvilgiu³. Kita vertus, tarsi prieštaraudamos sau,

3 Tokiame kontekste *homo visualis* taip pat regimas neapibrėžtu pavidalu, individualią subjektyvumą kildinančiu iš išorinės procesų. Tai nei gerai, nei blogai – tokią viziją diktuoja pasirinkta metodinė perspektyva. Bendrų procesų apibūdinimuose slepiamas išorinės kaitumą atliepiantis subjektas, palenktas tos išorinės valiai. Norisi pridurti, jog pasirinkimo ir laisvos valios chimera yra bene sėkmingiausia nūdienos iliuzija, pertvarkanti žmogų diegiant naujus poreikius. Pastarieji savo ruožtu tampa vartotojo kontrolės prielaida. Knygoje atveriamas ir

reikalavo iš individo gebėjimo priešintis to konteksto diktatui, slepiančiam pragmatinę rinkos logiką. Ar ši priešara išsprendžiama? Klausimas ne tik knygos autorėms, bet ir visiems įvairias kontekstualumo atmainas sureikšminančių mokslų atstovams. Kaip ir koku mastu individą apibūdinančios kontekstualumo formos / procesai paklūsta individo valiai? Juk jei nepaklustų, reikalauti sąmoningumo ir atsakomybės būtų tuščias reikalas. Neabejotina, kad ne tik vaizdinių trauka, bet ir individo žiūra aktualina vizualybės galią. Tačiau koks santykis sieja žiūros psichologiją ir žiūros sociologiją? Sena gera „gamybos bazė“ lemia sąmonės antstatą? Autorės į šį klausimą neatsako, neatsakysime ir mes; pakaks nurodyti šią priešarą.

Knygoje plėtojama vizualybės analitika iš esmės kalba apie įtarpintą, autorių terminais, remedijuotą kultūrą, kuri vizualumą tapatina su dirbtinumą maskuojančiomis praneštos tikrovės formomis. Ryšys su fizine tikrove joms antrinis arba jo visai nėra. Ne fizinės tikrovės atvaizdai, bet save remedijuojančios vizualinės formos tampa tikruoju aptariamo konteksto herojumi. Iš esmės, vizualybę autorės tapatina su save auginančiu ir savimi mintančiu aktyvizmu, naujais pavidalais pridengiančiu fizinį pasaulį ir perkuriančiu į tuos pavidalus įtrauktą žmogiškąją patirtį. Pokyčio esmė: *homo visualis* subjektyvybėje palaiptiesiems traukiasi fizinės patirties segmentas, o atkovotas teritorijas užima pakeistinė, jau apdorota patirtis, kylanti iš gebėjimų nardyti praneštos, vadinasi, medijuotos tikrovės tyruose.

Tyrimai monografijoje balansuoja tarp tiriamą objektą probleminančios ir referuojančios pastangos, kai kur apčiuopti ribą nėra lengva, tačiau vertinant pasiektus rezultatus, tai labiau probleminantis nei aprašomojo pobūdžio veikalas. Tačiau *probleminantis* nėra *poleminis*. Viena vertus, monografija tuo pat metu skaidrina ir problemina apibūdinamus procesus (tiriamojo lauko kaitumas reikalauja atsakyti vienaprasmių arbitralių vertinimų). Kita vertus, vengia polemizuoti tiek su tuos procesus aptariančiu lietuviakalbiu kontekstu, ne itin gausiu, tenka pripažinti⁴, tiek su didžiųjų siūlomomis prieigomis ar jų generuojamomis

---

analizuojama bendrų procesų logika, tačiau, pripažinkime, ne mažiau efektyviai ji veikia ir mikrolygiu. Žmogus pertvarkomas taip, kad jo vidiniai poreikiai privalomai atlieptų vartojimo logiką. Galimybė rinktis yra vartojimo prievolę slepianti pakuotė, įkinkanti vizualumą savo reikmėms. Bet kuri prekė ne šiaip traukia akį; ji kuria skvarbius mentalinius vaizdinius, pagrįstus vizualiojo dėmens įtakingumu.

4 Aptariamą tyrimų laiką sintetinančių monografijų nėra daug. Pirmiausia minėtina: Erika Grigoravičienė, *Vaizdinis posūkis: vaizdai – žodžiai – kūnai – žvilgsniai*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.

ižvalgomis. Tokia autorių laikysena nekelia nuostabos ir trūkumu nevadintina. Tai ne tyrimo instrumentų, bet tiriamo objekto atsklaida, todėl autorių dėmesys natūraliai sutelktas į pastarąjį, nors šiokia tokia perimtų instrumentų refleksija nebūtų pakenkusi. Apžvelgiami procesai, ypač juos tiriančios prieigos, dar tik klostosi, tad mintį brandinantis dirvožemio sluoksnis nėra storas. Natūralu remtis tomis didžiųjų ižvalgomis, kurios, autorių nuomone, tinkamai atliepia pasirinktus procesus ir reiškinius. O kad autorės remiasi būtent didžiaisiais⁵, abejonių nekelia: pakanka susipažinti su įvade skrupulingai suminėtu intelektualių žvaigždynu ar jų cituojamomis mintimis dėstyimo skyriuose.

Monografijoje autorės plėtoja du probleminius lygius. Viena vertus, analizuoja vizualybės bei atsikartojančios atminties sąveikas; kita vertus, dekonstruoja tose sąveikose ryškinamą industrinio logiką. Iš esmės už regimo teksto audinio slepiasi tas pats dvilypis klausimas: a) kokios atminties įtarpinimo ir atkartojimo formos leidžia efektyviai išnaudoti vizualiosios kultūros ir ją palaiakančių technologijų privalumus?; b) kaip išvengti ar bent minimalizuoti juos lydintį šešėlį: įvairiais pavidalais besireiškiančią suprekinimo logiką, algoritminę pasirinkimų kontrolę, vizualumo pertekliaus skleidžiamą nuovargį, vartojamos pramogos lėkštumą ir t. t.? Dėl suprantamų priežasčių ji jį nesiekia atsakyti – neabejotinų atsakymų tiesiog nėra. Savo pastangas autorės kreipia į atviras ir užmaskuotas to šešėlio atsklaidas demonstruojant ir dekonstruojant vizualiosios kultūros bei atminties sąveikų ambivalentiškumą. Jos nepaliauja klausti: koku mastu išbujojusios vizualybės siūlomi instrumentai skatina, aktualina atmintį, o koku – ją retina ir slopina? Kada tie instrumentai tarnauja egzistenciniam įprasminimui, o kada – paslėptai rinkos logikai? Atrodo, autorės įsitikinusias, nesvarbu, kokie instrumentai bus pasirinkti, tam tikrame etape išryškės juos

5 Suprantama, kalbėjimas apie „didžiuosius“ neturi nieko bendra su savinieka. Tai ne individualių gebėjimų lyginimas, šiuo požiūriu mes niekuo nenusileidžiame, bet tuos gebėjimus maitinančių kontekstų gretinimas. Finansiniai, instituciniai ir kiti mokslo industrijų resursai neretai tiesiog nelygintini. Nelygintini ir mokslinių tyrimų horizontai, juos maitinančių tradicijų gylis. Patinka mums ar ne, tačiau kai kurie akademiniai kontekstai (dėl šių ir kitų priežasčių) yra palankesni naujas idėjas generuojančiai veiklai, ir dažniausiai būtent jiems atstovaujantys mokslininkai diktuoja intelektualines madas. Trumpai tariant, minėti didieji niekuo nedidesni už mus, tiesiog jie stovi ant aukštesnio milžino pečių. Ir, kaip rodo šios monografijos pavyzdys, mūsų autorės be vargo sintetina naujų idėjų atveriamus horizontus, nepretenduodamos į tų idėjų autorystę. Žinoma, pasitaiko „iš tiesų didieji“, reti bet kuriame kontekste. Tokiems prilygstama leidžiant save apkerėti, o ne metant pirštinę į veidą.

nusavinančio industrinimo poveikis. Ar tai argumentas atminties politikai nusisukti nuo vizualybės siūlomų priemonių? Žinoma, ne. Pastarosios – neabejotinai svarbi, itin sparčiai besiplėtojanti mūsų tikrovės konstanta, saistanti mus simbiotiniais ryšiais. Esminis klausimas: kam ši simbiozė naudingesnė? Kas kam tarnauja? Būtent todėl svarbu matyti ne tik bujojančius vizualybės privalumus, tarnaujančius atminties sklaidai, bet ir patraukliomis kaukėmis besidangstančius šešėlius, pirmiausia rinkos logiką atliepiančius suindustrinimo procesus.

Iš esmės aptariamas grėsmes autorės sieja su galinga vaizdinių įbrukimo mašinerija, atliepiančia „vieną milžinišką valią“. Atminties ir vizualumo laukai neabejotinai skirtingi, tačiau būtent ši valia juos perpina savosios paradigmos rėmuose. Dėmesys kontekstualumui ir bendriems procesams kuria savitą knygoje apžvelgiamos scenos pavidalą. Pavidalą, už kurio nujaučiamas tikrasis lėlininkas, *homo visualis* paverčiantis savo diktuojamos valios įkaitu. Būtent lėlininkas, beveidis, kone neapibrėžiamas, tačiau neabejotinai įtakingas, tapatinamas su galutine ir tikriausia aptariamų procesų priežastimi. Arba bendrus procesus grindžiančia dar bendresne tikrove. Atrodo, po globalumo kaukėmis ir metacivilizacinio kapitalizmo pavidalais kikena naujasis dievas, kuris geriau už bet kurį kultūrų polilogą saisto ir vienija įvairovę, palikdamas tik išorines skirtis. Turėtų būti dievas, jei geba įsiūlyti tikrovę iškreipties pavidalais, o atmintį įkalinti trumpalaikės dabarties spurdesiuose, manipuliuodamas užburiančiu vizualybės spindesiu.

Trajektorijos yra stiprių apibendrinimų tekstas, tiriamą lauką tapatinantis su aptariamų procesų lūžio taškais ir jų slinktimis į naujas kokybes. Dažniau užduodantis klausimus nei skelbiantis verdiktus. Nuskaidrinantis ir komplikuojantis vienu metu, teikiantis aptariamiems procesams neišbaigtumo ir ambivalencijos aurą.

Dėstymo dalyje apibendrinimai šakojasi atsargiais vertinimais, atvirais klausimais ir tik kartais – atsargiai formuluojamais verdiktais. Konceptualiai reikšmingiausi yra slinkčių apibūdinimai, regintys tiriamą problematiką per bendrų procesų prizmę. Ne mažiau įtikina ir juos iliustruojantys taškiniai prisilietimai, ištraukiantys bei įveiklinantys konkrečius konteksto reiškinius. Toks judesys – nuo bendrybės prie konkretybės ir atgal – neleidžia tekstui išsausėti ir suteikia vizualybės ir atminties pavidalams atpažįstamus požymius. Kita vertus, lokalaus, pirmiausia lietuviško konteksto skleisti tik iš dalies tapatintina su to konteksto savitumo refleksija. Raiškos požiūriu aptariami pavidalai yra

unikalūs, tačiau jų unikalumas ištirpinamas bendresnio pobūdžio procesuose, paverčiant juos pastarųjų iliustracija.

Bendriausių prielaidų lygiu monografija, viena vertus, apnuogina nūdienos pasaulį grindžiančias struktūras, lemiančias vaizdo ir atminties kultūrų ambivalenciją. Kita vertus, tapatina minėtas struktūras su kapitalizmo raidos dinamika globalios metacivilizacijos kontekste. Konceptualus monografijos pagrindas yra sintetinanti pastanga, surenkanti apžvelgiamus požymius į naujos kokybės apibendrinimus, atliepiančius paradigmines tiriamų procesų slinktis. Tai ne nusistovėjusias nuostatas kritikuojanči, bet naujas prieigas ir instrumentus skiepijanti knyga, siekianti aktualias vaizdo ir atminties tyrimo tendencijas įrašyti į lietuviškos humanistikos barą.

Monografija nepriskirtina mokslo populiarinimo žanrui, jos privalumai nematuojami dėstomų idėjų ar paties dėstymo patrauklumu. *Trajektorijų* vertę atliepia gebėjimas konceptualiai išryškinti pasirinktų sričių savitumą ir jas saistančias sąveikas. Tai labiau specialistams nei „besidominčiai visuomenei“ skirta knyga, reikalaujanti tam tikrų išankstinių žinių. Kita vertus, autorių kalba pakankamai skaidri, o mintis – atvira, kad į ją įžengtų bet kuris žingeidaus proto skaitytojas. Šios knygos pasirodymas – įvykis vizualybės ir atminties laukus tiriantiems specialistams, praėjęs, kaip visada, be būgnų ir fanfarų. Naivu tikėtis, kad jos neaplenks akademinų veikalų prakeiksmas, gramzdinantis knygas į bibliotekų užmarštį, o nurodytose srityse dirbantiems kolegoms bent kurį laiką teks matuoti savo pastangas lygiuojantis į šį veikalą.